

Perina Vukša Nahod

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

pvuksa@ihjj.hr

O SLIVANJSKOME PODRUČJU I O SLIVANJSKIM GOVORIMA

UVOD

U Neretvanskoj dolini između Metkovića, Opuzena i Neuma prostire se slivanjsko područje. Dijalektološki, to je područje oduvijek bilo bitno ne samo zbog činjenice da je i prije migracija bilo dodirnom točkom čakavskoga, zapadnoštokavskoga i istočnoštokavskoga dijalekta nego i zbog toga što predstavlja jedino područje na kojemu su prije migracija zabilježene čakavsko-istočnoštokavske izoglose i na kojemu su razlike između zapadnoštokavskih i čakavskih te istočnoštokavskih i zapadnoštokavskih dijalekata bile najmanje (Brozović 1970: 396). I danas su slivanjski govori izrazito važni jer čine granicu ijekavskih i ikavskih govora, odnosno istočnohercegovačko-krajiškoga dijalekta i zapadnog dijalekta, što se očituje promjenama na njihovoj fonološkoj i na morfološkoj razini. Budući da su slivanjski govori gotovo neistraženi, a broj stanovništva rapidno se smanjuje te nekim mjestima prijeti gašenje, uz njihove osnovne značajke, točnije one mjesnih govora Slivna Ravnoga, Mihalja, Blaca i Podgradine, prikazat ćemo i neke zemljopisne, povijesne i demografske podatke.

ZEMLJOPISNI POLOŽAJ I POVIJESNI PREGLED SLIVANJSKOGA PODRUČJA

Na jugoistoku donjoneretvanskoga kraja u brdovitu području od Vukova klanca do ušća Neretve na oko 55 km² smjestila se općina Slivno koja graniči s gradom Opuzenom, općinom Zažablje i općinom Neum u Bosni i Hercegovini. Osamnaest je slivanjskih naselja: Blace, Duba, Duboka, Klek, Komarna, Kremena, Lovorje, Lučina, Mihalj, Otok, Pižinovac, Podgradina, Raba, Slivno Ravno, Trn, Tuštevaca, Vlaka (lijeva obala Male Neretve) i Zavala, a nalaze se uz močvarno tlo, na morskoj obali, aluvijalnoj ravni (uz tok Neretve i pritoke) te u krško-vapnenačkome okviru (brdsko područje)¹.

¹ Više o zonama naseljavanja u Delti u Glamuzina (1996: 59).

Zemljovid 1. Zemljopisni položaj slivanjskoga područja²

Makrotoponim Slivno sa zapada je omeđen porječjem Male Neretve, sa sjevera jezerom Kuti i rječicom Mislinom (odnosno njezinim gornjim tokom koji se zove Prunjak), s istoka dalmatinsko-hercegovačkom granicom, dok se na jugu proteže na neretvansko primorje od Osinja do Moračne (D. Vidović 2012: 128). Kao što je to bilo uobičajeno za političko-teritorijalni ustroj srednjovjekovne Humske Zemlje, prema najvećemu među nizom susjednih, naselje je dobivalo ime (D. Vidović 2005: 148). Tako je Slivno, smješteno u maloj dolini između brda Kose i Podzvizda te Jastrebove glavice, bilo i središnjim naseljem župe.

Slivno, kao i cijela delta Neretve, bilo je naseljeno od Ilira, Kelta³, Grka⁴, Rimljana⁵ do Slavena, a osim arhivske građe, mnogobrojni stećci, posebice u zaseoku Provići, upućuju

² Zahvaljujem Branimiru Brglesu na izradi zemljovida.

³ Prodom Kelta u IV. stoljeću pr. Kr. na ilirsko područje nastaju mnogobrojna ilirsko-keltska plemena. Iliri Plerejci živjeli su na dubrovačkome području, Dalmati ili Delmati između Cetine i Krke, oko Stoca naselili su se Daorsi, a Ardijejci su zaposjeli cijelo područje od Neretve do Vojuše u Albaniji (M. Vidović 1993: 13).

⁴ Jedna od grčkih kolonija bila je i Naron, današnji Vid, do koje je Neretva bila plovna.

⁵ Bebić (1990: 20–21) donosi kako je 1810. godine kanonik Ivan Josip Pavlović-Lučić pisao da je na svoje oči gledao u močvarama i jezercima Neretvanske doline ostatke gradova te je među ostalim spominjao Kute i Lovorje. Navodi da je tu nalazio stare grobove, urne za pepeo, a u grobovima posude za mirise te razne ulomke natpisa u predjelima Slivna, posebice u Njivetinama i na Jastrebovoj glavici. Oko 1790. godine u Lovorju su otkrivene dvije veće ploče na kojima je prikazano sedam žena kako plešu, a za koje je Pavlović-Lučić smatrao da pripadaju kupalištu.

na to da je to naselje postojalo i u srednjemu vijeku. Crvenu Hrvatsku činile su Neretvanska Kneževina od rijeke Cetine do rijeke Neretve, Travunija od Dubrovnika do Kotora, Duklja južno od Kotora do Albanije te Hum ili Zahumlje koje se protezalo od rijeke Neretve do Rijeke dubrovačke, a njegovim je dijelom bilo i Slivno.

Slivno je pripadalo humskoj župi Žapsko, o kojoj doznajemo iz Ljetopisa Popa Dukljanina (12. st.), a koja je obuhvaćala današnje Zažablje, sjeverni dio neumске općine u Bosni i Hercegovini te zapadni dio Dubrovačkoga primorja koji je pripadao Dubrovačkoj Republici (D. Vidović 2011: 7). Prvi spomen Slivna potječe iz godine 1358., a u srednjovjekovlju su zabilježena i naselja Brštanik, Klek, Lovorje i otočić Osinj.

Godine 1463. Turci su osvojili Bosnu, a nakon upornih napada 1482. Hercegovinu i Neretvansku dolinu, kojom su vladali dvjestotinjak godina. Slivno je početkom 17. stoljeća opustjelo zbog stalnih uskočkih napada, a 1606. Uskoci su u zarobljeništvo otjerali oko 130 turskih podanika (kršćana) (Bebić 1990: 37), ostavivši iza sebe tek tri obitelji.

Ponovno naseljavanje⁶ Slivna dogodilo se početkom Bečkoga rata⁷ 1686. Te je godine prema ugovoru između Nikole Nonkovića i Mlečana, koji su u Zadru potpisali don Jure Sentić i providur Valier, narod trebao prijeći od Uskrsa iz Gornjega Zažablja u Donje i dalje do Opuzena. To je i učinjeno. Slivno je tada bilo u turskim rukama pa se četrdesetak obitelji s don Petrom Dragobratovićem prevelo morem i nastanilo u Opuzenu. Providur je u prosincu 1688. javio u Veneciju da je zaposjeo Slivno, a u ožujku je zauzeta i kula nad Klekom prozvana Smrdan. Tada je Nonković preselio ljude na svoje posjede u Slivnu i otada djeluje župa Slivno (Bebić 1990: 7). Godine 1694. Mlečani su osvojili Gabelu, a zatim i Zažablje i dio Popova polja te u Neretvi nastaje mirno razdoblje.

Mir između Osmanskoga Carstva i članica Svete lige (Habsburške Monarhije, Mletačke Republike, Poljske i Rusije) potpisan u Srijemskim Karlovcima 1699. nije dugo trajao jer već 1714. Turska objavljuje rat Veneciji. Budući da Dubrovčani nisu željeli graničiti s Mlečanima, nagovorili su Turke da im Mlečani ustupe posjede u Donjoj Neretvi, Boki, Popovu polju i Trebinju te Mlečani gube znatan dio osvojenih posjeda. Drugi val preseljenja u slivanjskome kraju zbiva se nakon Požarevačkoga mira (1718.).

⁶ Desnu obalu Neretve i Opuzen naseljavali su franjevci kršćanskim pukom iz Broćna i Čitluka, a lijevu stranu biskupijski svećenici pukom iz Zažablja i Popova polja. U mjestima s desne strane Neretve, uključivši i Opuzen, govori se ikavicom, a s lijeve strane ijekavicom (Bebić 1990: 37).

⁷ Tijekom toga rata iz župe Gradac u Slivno preselilo se 2000 stanovnika (Puljić 1995: 77 u D. Vidović 2011: 18).

Mnogobrojne migracije nastavile su se i u 18. i 19. stoljeću, kada su prestala vojna osvajanja i počele gospodarske promjene (regulacija Neretve, melioracija, izgradnja luka i prometnica). U Slivno se stanovništvo doseljavalo iz Zažablja i Popova, s Pelješca, s desne obale Neretve i iz Makarskoga primorja. Najbitniji podatci nepovratno su uništeni; najstariji su spisi župnoga arhiva izgorjeli u Drugome svjetskom ratu, a u bombardiranju Metkovića 1944. izgorio je i Općinski arhiv u kojemu su se čuvali podatci župe Slivno (Bebić 1990: 7–8). Dostupne podatke objavljuje don Radovan Jerković, zatim Josip Bebić, a sintetizira ih D. Vidović (2012: 134) i zaključuje da najveći dio slivanjskih rodova potječe iz jedinstvenoga ijekavskog područja dalmatinskoga i hercegovačkoga Zažablja te Popova, njih čak 33. Ikavski doseljenici uglavnom dolaze s desne obale Neretve ili zapadne Hercegovine, Makarskoga primorja te okolice Vrgorca (15 rodova), a uglavnom se doseljavaju u Podgradinu.

Nagli egzodus ruralnoga stanovništva s brdskoga područja započeo je iza Drugoga svjetskog rata, a posebice nakon potresa 1962. godine. U dolini Neretve poticaj ovome iseljavanju s brdskoga dijela dala je suvremena poljodjelska valorizacija aluvijalne ravni, kao i mogućnost zapošljavanja u sekundarnim i tercijarnim djelatnostima (industrija, luka, promet, trgovina) (Glamuzina 1996: 63). Većina Slivanjaca seli se u mjesta gdje su držali konobe, tzv. silazišta, a poslije potresa spuštaju se na Vlaku, Crepinu, Buk i Grgurušu (Bebić 1990: 12). Ističemo da je preseljavanje na morsku obalu gotovo zanemarivo jer nije bilo gospodarskih uvjeta za život na tome prostoru.

Iako se stanovništvo do kraja 20. stoljeća iz brdskoga slivanjskog područja uglavnom preselilo uz tok Male Neretve, danas je veza iseljenika sa starim zaseocima jača nego na drugim depopuliranim područjima u Neretvanskoj dolini jer je većina stambenih objekata obnovljena i mnogi se vikendima vraćaju na starinu, a dio objekata počinje služiti i turističkim svrhama.

STANOVNIŠTVO SLIVANJSKOGA KRAJA I DEMOGRAFSKI PODATCI

Slivanjci su oduvijek bili težaci. Ponajprije su obrađivali brdske predjele u kojima je pak bilo moguće uzgajati samo žitarice, no velik se preokret događa meliorizacijom močvarnoga područja. Uz masline i vinovu lozu, počinju saditi plantaže rajčica i mandarina, koje postaju glavnim izvorom prihoda. Stočarstvo je do Drugoga svjetskog rata bilo jedna od glavnih privrednih grana, a stanovnici primorskih slivanjskih zaselaka i onih uz močvaru bavili su se ribarstvom te lovom ptica močvarica, pijavica i žaba. Većina starinačkoga stanovništva i dalje se bavi samo poljoprivredom i ribolovom.

Slivanjci će potvrditi kako je i dandanas istovrijedan zaključak opuzenskoga liječnika i arheologa Franje Lanze da: „U Neretvi, može se reći, nema ni siromaštva ni bogatstva. Nema siromaštva, jer im priroda pruža pticu i ribu u izobilju. Nema ni bogatstva, jer tu nema ni jedne obitelji, koja ne bi svakodnevno uzdržavanje tražila u jezerima i močvarama.” (Bebić 1990: 54).

Prema podacima iz splitske i makarske biskupije donesene u Bebić (1990: 80–81) prikazat ćemo stanje u župi⁸ Slivno od 1779., otkada je moguće pratiti dnevnik makarskih biskupa:

Tablica 1. Popis stanovnika⁹ župe Slivno 1779. – 1890.

župa	g.	1779.	1786.	1792.	1805.	1823.	1831.	1843.	1850.	1867.	1882.	1890.
SR	b. s.	327	307	382	70	494	564	585	707	950	1152	1253

Prema podacima iz 1936. župa Slivno imala je 1978 katolika i još 77 privremeno odsutnih (ukupno 2055), a 1974. godine 1327 katolika i 47 privremeno odsutnih (ukupno 1274).

Tablica 2. Popis stanovništva Slivna Ravnoga, Mihalja, Blaca i Podgradine 1900. – 2011.

	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
SR	457	533	2194	815	436	366	296	33	245	13	7	2
Mi					290	231	325	292	242	222	212	156
Bl	157	184	-	278	186	182	173	182	205	201	318	317
Po	603	718	-	823	930	926	866	782	511	382	314	227

⁸ Granice župe ne podudaraju se s općinom Slivno. Zaseoci Vlaka, Crepina i Grguruša katastarski pripadaju općini Opuzen, a dijelom su župe Slivno, dok Lađište i Podgradina pripadaju župi Opuzen, a katastarski Slivnu Ravnom.

⁹ U ovaj su popis uključeni samo katolici.

Iz prikazanoga popisa potvrđene su migracijske tendencije koje zahvaćaju i ostala brdska područja u Neretvanskoj dolini (primjerice Vidonje, Dobranje, Nova Sela, Plina Istočna, Plina Zapadna). Davne 1921. godine u Slivnu Ravnome zabilježen je najveći broj stanovnika, a proces izrazite depopulacije počeo je nakon 1961., kada se stanovnici preseljavaju i formiraju nova naselja na obali (Klek, Komarna, Duboka) i aluvijalnoj ravni (Vlaka), a nastavio se sve do danas. Podgradina je također pretrpjela intenzivno smanjenje broja stanovnika te je danas tek 227 Gradinjara. Mihalj je mlađe naselje čiji se broj stanovnika pola stoljeća nije mnogo mijenjao i tek 2011. bilježi znatan pad. Jedino u Blacama od 1948. do 2011. bilježimo postupan porast stanovništva, no to je mjesto uglavnom naseljeno tijekom ljeta jer se intenzivirala izgradnja apartmanskih kapaciteta. Zimi se pronade tek starije domicilno stanovništvo.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA SLIVANJSKIH GOVORA

O istočnohercegovačko-krajiškim govorima na području Neretvanske doline doznajemo iz studije *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke* S. Halilovića, koja obuhvaća periferno štokavsko područje koje graniči kako sa štokavskim tako i s čakavskim govornim tipovima. U njoj Halilović jasno diferencira četiri govorna tipa: (jugo)istočnohercegovački, dubrovački, pelješki i slivanjsko-zažapski, koji obuhvaća područje Slivna i Zažablja, tj. dalmatinski priobalni pojas unutar granica: Metković – ušće Neretve – Klek – Metković. Na jugoistoku graniči s govorima neumskoga kraja koji pripadaju (jugo)istočnohercegovačkome tipu, na sjeveru s govorima centralne i zapadne Hercegovine, a rijeka Neretva predstavlja granicu prema govorima Makarskoga primorja.

Za referentne punktove u Slivnu Halilović je odabrao Slivno Ravno i Klek, a nije se dotaknuo područja sjeverozapadno od Slivna Ravnoga, u koje se ubrajaju punktovi odabrani za analizu u ovome radu (Mihalj, Blace, Podgradina). U Zažablju Halilović je 1987. i 1988. proveo istraživanja u Mliništu i Glušcima, no zanemario je mnogo arhaičnije govore u mjestima Dobranje i Vidonje.

Halilović (1996: 224) u zajedničke crte slivanjsko-zažapskoga govornog tipa ubraja postojanje oblika *vreb-*, *rest-*, ali samo *krad-*, postojanje oblika *greb*, veću koncentraciju ikavskih forma (*nísam/nísan*), čuvanje sonanta *l*, prijelaz finalnoga *m* u *n*, supostojanje oblika tipa *djèvōjka/žèvōjka*, obezvučavanje finalnih zvučnih suglasnika, standardnoštokavsku distribuciju prozodema, dvosložnu promjenu muških osobnih imena tipa *Péro* po obrascu

imenica *e*-vrste, čuvanje morfema *-ija* u množini imenica sr. r. (*brđija*), N. kod dvosložnih ženskih imena koji završava na *-a*, promjenu zamjenica *taj* u *tâ* (*tâ mòmak*), prevladavanje infiksa *-ni-* (*pòginit/pògini*) u glagola II. vrste.

Navodi i nekoliko crta koje svjedoče o unutarnjoj razvedenosti te zaključuje da se u Zažablju realizira standardnoštokavska vrijednost sonanta *l*, a u Slivnu palatalizirana, da u D./L. ž. r. zamjeničko-pridjevske promjene u Zažablju nalazimo standardni nastavak *-oj*, a u Slivnu *-om/-on*, da u Slivnu dominira infinitiv bez nastavka *-ti* (*pròda*), dok Zažablje češće ima supinski lik (*kúpit*) te nakraju dodaje da Slivno ima uopćen nastavak *-u* u 3. l. mn. prezenta glagola IV. vrste, dok je taj nastavak u Zažablju usporedan s nastavkom *-e* (*râdū/râdē*).

NOVA ISTRAŽIVANJA SLIVANJSKIH GOVORA

Od 2010. do 2013. godine autorica ovoga rada provela je istraživanje mjesnih govora Slivna Ravnoga, Mihalja, Blaca i Podgradine. Ispitano je 15-ak mještana¹⁰, koji su uglavnom birani prema utvrđenim dijalektološkim kriterijima¹¹; starije su životne dobi, rođeni i odrasli u mjestu ispitivanja. Većina ih je bila s dobrim artikulacijskim aparatom te govorom bez utjecaja standardnoga jezika. Tim su se istraživanjem dobili potpuni podaci o fonološkim i morfološkim sustavima slivanjskih govora, a ovdje ćemo usporediti samo one koje su prema Haliloviću zajednički slivanjskome i zažapskome govornom tipu. Isto tako, ustvrdit ćemo jesu li i danas očuvane razlike između slivanjskih i zažapskih govora zabilježene prije gotovo 30 godina.

Zajedničke crte slivanjsko-zažapskoga govornog tipa Halilović (1996: 224):

1. postojanje oblika *vreb-*, *rest-*, ali samo *krad-*

Ta je tvrdnja i dandanas točna, odnosno u Mihalju i Slivnu Ravnome zabilježeno je *rébac*, *nârēsla* (uz *nârāsla*), u Blacama *rébac*, *ne réste* te u Podgradini: *rébac*, *nârēsla*, a u svim je govorima *kräst*.

2. postojanje oblika *greb*

¹⁰ Svim mojim ispitanicima, kao i onima koji su mi omogućili da do njih dođem, od srca hvala na nesebičnosti i "izgubljenome" vremenu. Bez susretljivosti onih starih i mudrih teško da bi itko mogao biti dijalektologom.

¹¹ Više u S. Ivšić 1914, Hraste 1959.–1960., Jozić 2007.

U mjesnim govorima Slivna Ravnoga, Mihalja i Blaca potvrđen je oblik *grëb*, ali *grôbļe*. U govoru Pogradine također je identična situacija: *grëb*, ali zbog delateralizacije $l > j$ ¹² nalazimo leksem *grôbļē* (*Grëb je biļā, āli grôbļe.*)

3. čuvanje sonanta *l*

U govorima Slivna Ravnoga, Mihalja i Blaca bilježimo tek sporadične primjere delateralizacije: *zēmja* (uz *zēmļa*), *pōje* (uz *pōļe*). U svim ostalima fonem *l* je očuvan: *čëļād*, *gundëvāļ* 'bumbar', *jëguļe*, *ļubav*, *ļūdi*, *fāmiļa*, *nëvoļa*, *pōļe*, *poļubit*, *pōsteļa*, *prijateļ*, *škròpļenica* 'škropionica', *ūļe*, *zdrāvļe*, *zëļe*, *zēmļa*, *žūļevi*. U govoru Podgradine bilježimo dosljednu delateralizaciju: *čëjād*, *grôbļe*, *jūdī* g., *kjūn*, *mójac*, *nāpravjena* gl. pr. trp. ž. r. jd., *pōje*, *prijatējā* g., *skúpjañe*, *šupjina*, *ūje*, *zëje*, *zēmje* itd.

4. prijelaz finalnoga *m* u *n*¹³

U svim je istraženim slivanjskim govorima ova promjena dosljedna u nastavcima i nepromjenjivim riječima:

- a) u 1. l. jd. prez. glagola: *imān*, *iskidān*, *mīslīn*, *môrān*, *spāvān*, *stāvīn*, *ūpītān*, *ūzdān*, *vōlīn*
- b) u I. imenica m., ž. i sr. r.: *brōdon*, *kāron* 'kola', *ferálon*; *lāžōn*, *kāšikōn* 'žlica', *kjppōn*; *drúštvon*, *djřveton*, *imenon*
- c) u d./l./i. imenica ž. r.: *knīgan*/*knīgama(n)*, *nōgan*/*nōgama(n)*, *rūkan*, *skālan*, *vřšvan* 'vrsta mreže'
- d) u L i I. pridjeva m., ž. i sr. r.: *prōbnīn*, *rūbnīn*, *sëoskīn*, *rātnīn*; *zabačënijīn*; *oblōn*, *vëlikōn*
- e) u I. zamjenica: *nëgovijēn* (SR, Mi)/*nëgovīn* (Bl, Po), *onōn*, *övijēn* (SR, Mi)/*övīn* (Bl, Po)
- f) u brojevima: *sëdan*, *ōsan*
- g) u priložima: *uglāvnōn*/*ùglavnōn*, *većinōn*

5. supostojanje oblika tipa *djèvōjka*/*žèvōjka*

¹² Delateralizacija $l > j$ pojava je koja obuhvaća dalmatinske priobalne novoštokavske ikavske govore i južni dio južnočakavskih govora, a jedna je od crta u literaturi poznata kao adrijatizam (Brozović i Ivić 1988: 84).

¹³ Delabijalizacija dočetnog *-m*¹³ jedna je od tipičnijih osobina čakavskih govora koja je prisutna i u mnogim govorima štokavskoga zapadnog i istočnohercegovačko-krajiškog dijalekta (Lisac 2003: 62–63, 100), a Brozović (1998: 84) tu pojavu naziva adrijatizmom.

Oblici *djèvōjka/žèvōjka* zabilježeni su u mjesnim govorima Slivna Ravnoga i Mihalja jer se samo u njima provodi treća jotacija (*dě > že). U govorima Blaca i Podgradine ne dolazi do jotacije.

6. obezvučavanje finalnih zvučnih suglasnika

U ekscerpiranoj građi pronašli tek nekoliko primjera obezvučavanja okluziva i afrikata na kraju riječi, i to samo u govorima Slivna Ravnoga (*kukùruz* > *kokùrus*, *mûž* > *mûš*, *vrâg* > *vrâk*) i Mihalja (*bùbreg* > *bùbrek*, *národ* > *nárot*). U mjesnim govorima Blaca i Podgradine uglavnom se ne provodi ni potpuno ni djelomično obezvučavanje: *bùbreg*, *grâd*, *grëb*, *kômād*, *lûd*, *mûž*, *òžeg*, *snîg*, *sûd*, *vrâg*.

7. standardnoštokavska distribucija prozodema

U svim su istraženim govorima, kao i ostalim novoštokavskim govorima, potvrđena distribucijska ograničenja.

Kratkosilazni naglasak ostvaruje se u jednosložnim riječima: *băš*, *kă* 'kad', *să* 'sad', *grëb*, *svë*, *îme*, *sîr*, *böb*, *pöp*, na početnome slogu dvosložnih riječi: *brăta* G., *slăbo*, *slămi* L., *krăve*, *prëma*, *slîva* 'šljiva', *žîto*, *dösta*, *möre*, na početnome slogu višesložnih riječi: *rădovali* gl. pr. r. m. r. mn., *zënica*, *sîrila* gl. pr. r. ž. r. jd., *sîsalo* gl. pr. r. sr. r. jd., *bölesan*, *pöjata* 'staja', *vükovi*, *dügovi* i na početnome slogu naglasnih cjelina: *nă nû strănu*, *nă Slîvnu*, *nă tă gúvna*, *î dvă*, *î tō*, *ü dvă púta*, *ü tō*. Rijetko se kratkosilazni naglasak pojavljuje u nepočetnome slogu: *poļoprîvreda* (uz *pöļoprîvreda*) (SR, Mi, Bl, Po) i na ultimi: *komadănt* (Bl).

Dugosilazni se naglasak ostvaruje u jednosložnim riječima: *dvă*, *klăs*, *špâg*, *štâp*, *vrâg*, *péc*, *plës*, *lîs* 'list', *môj*, *mûž*, *spûž*, na početnome slogu dvosložnih riječi: *zdrăvle*, *zvălo* gl. pr. r. sr. r. jd., *kărë* 'kaže' 2. l. jd. prez., *lâni*, *grêde*, *lîbar*, *sûnce*, *sûvî*, *vîšve*, na početnome slogu višesložnih riječi: *rănîmo* 'hranimo' 1. l. mn. prez., *svëtōga* G. m. r., *prîcămo* 1. l. mn. prez., *sûncămo* 1. l. mn. prez., *vîšvan* te u središnjemu slogu višesložnih riječi: *praoslăvăcă* g., *interesăntno*, *Slivăñăcă* g. U središnjim slogovima višesložnih riječi dugosilazni je naglasak iznimno rijedak, a nikad se ne ostvaruje na ultimi.

Kratkouzlazni naglasak ostvaruje se na početnome slogu dvosložnih riječi: *păkō*, *stăra*, *žëna*, *sëlo*, *igla*, *lōša*, *pûno*, *mûva*, *sûmļiv*, *smļđî* 3. l. jd. prez., na početnome slogu

višesložnih riječi: *kâpula* 'luk', *nâpojī* 3. l. jd. prez., *dimari* D., *gòvorī* 3. l. jd. prez., *pòpustī* 3. l. jd. prez., *smj̀dili* gl. pr. r. m. r. mn. te u središnjemu slogu višesložnih riječi: *fundâmenat* 'temelj', *šarèna*, *otèlila* gl. pr. r. ž. r. jd., *gundèvāļ*, *politika*, *radòsti* L., *milòsti* L.

Dugouzlazni naglasak zabilježen je na početnome slogu dvosložnih riječi: *fâla*, *kâzat*, *lízat*, *smj́jat*, *zími*, *žvíždī* 3. l. jd. prez., *spúžā* g., *nóžon* I., *cýna*, na početnome slogu višesložnih riječi: *dvádsetōj* L., *nâvodno*, *pj́ančina*, *stávļalō* gl. pr. r. sr. r. jd., *sprémila* gl. pr. r. ž. r. jd., *vézalo* gl. pr. r. sr. r. jd., *snímale* gl. pr. r. ž. r. mn., *kj̀peļi* te na središnjemu slogu višesložnih riječi: *ovácā* g., *poláko*, *pomágala* gl. pr. r. ž. r. jd., *protrése* 3. l. jd. prez., *naníži* 2. l. jd. imp., *namirívat*, *govóрили* gl. pr. r. m. r. mn.

Zaključujemo kako uzlazni naglasci u slivanjskim govorima nikad ne stoje na ultimi i na jednosložnim riječima.

8. čuvanje morfema *-ija* u množini imenica sr. r. (*brđija*)

U svim je istraženim slivanjskim govorima u genitivu množine imenica srednjega roda prevladao nastavak *-ā*: *klûkā*, *krílā*, *gûvānā*, a samo kod imenica *bj̄do* i *blāto* bilježimo i nastavak *-ijā*: *bj̄dijā* i *blatijā*¹⁴.

9. promjena zamjenica *tâj* u *tâ* (*tâ mòmak*)

U N. m. r. uz oblik *tâj*: *tâj pòšań bërē pē ženā*, *tâj dio*, *tû su bîli Mâtage* u uporabi je i oblik *tâ*: *nâokolo tâ pàrkīg*, *tâ čöek*, *tâ náš krâj*, *bâš je tâ nôž öštar*, *nakj̄cāj tâ kāmēn ü brōd*, većinom u govorima Slivna Ravnoga i Mihalja.

10. prevladavanje infiksa *-ni-* (*pòginit/pògini*) u glagola II. vrste

U skupini glagola II. vrste u svim je slivanjskim govorima zabilježen samo infiks *-ni-*: *čj̄knit*, *dĭgnit*, *mākñit*, *mĕñit*, *nĭknit*, *pükñit*, *sāgnit*, *skĭñit*, *vĭknit*.

¹⁴ Riječ je o nekad vrlo čestome tvorbenome modelu u Dubrovačkome primorju koji je gotovo iščeznuo. Halilović (1996: 165) takav oblik bilježi i u Mliništu: *pūna brđija* i Brijesti: *brđija* na poluotoku Pelješcu, mjestu najbližem slivanjskome kraju, dok je u Opuzenu zabilježio *gōri su blatija* ('močvare'). Vjerojatno je zbog čestotnosti uporabe tih imenica nastavak ostao sačuvan i dandanas.

Razlikovne crte slivanjsko-zažapskoga govornog tipa Halilović (1996: 224):

1. u Zažablju se realizira standardnoštokavska vrijednost sonanta *l*, a u Slivnu palatalizirana

Ta je Halilovićeva tvrdnja točna jer je i danas samo u slivanjskim govorima zabilježno postojanje palataliziranoga zubnog laterala /l'/, koji nije određen položajem u riječi; pojavljuje se na početku, u sredini i na kraju riječi, u okružju vokala prednjega niza, ali i ispred ostalih vokala te konsonanata.

2. u D./L. ž. r. zamjeničko-pridjevske promjene u Zažablju nalazimo standardni nastavak *-oj*, a u Slivnu *-om/-on*

Našim je istraživanjem utvrđeno da u D./L. ž. r. zamjeničko-pridjevske promjene u slivanjskim govorima postoji samo nastavak *-ōn*: *dòbrōn* (SR: *U dòbrōn je fāmīli.*), *vèlikōn* (Mi: *Vòzilo se ù Metkoviće u vèlikōn trüpi.*), *stārōn* (Bl: *Ěno ga u stārōn küći.*); *mòjōn* (SR: *Käko ja mòjōn nàstavnici svě znân.*), *svòjōn* (Po: *Mišli svòjōn glávōn.*), *ńègovōn* (Ml: *Käko je ńègovōn bābi bīlo ĩme?*). D. Vidović (2013: 161) pak donosi da se i u zažapskome govoru Vidonja nalazi tvorba nastavkom *-ōm/-ōn*: *mòjōn žèni*, te možemo zaključiti da među zažapskim i slivanjskim govorima, kad je riječ o ovoj značajci, nema više tako oštre granice.

3. u Slivnu dominira infinitiv bez nastavka *-ti* (*pròda*), dok Zažablje češće ima supinski lik (*kúpiti*)

Prema našim podacima, u govorima Slivna Ravnoga, Mihalja, Blaca i Podgradine bilježimo dva oblika infinitiva:

- a) bez finalnoga *-i* (jednak supinskome obliku):

SR: *brät, čüt, čúvat, dĭgnit, glĕdat, gùtat, ĩmat, kázat, kúpit, ĩć, ĩspeć, ĩseć* 'isjeći', *nāć*

Mi: *bĭt, dávat, drúžit, ĩgrat, jāmĭt* 'uzeti', *lòvit, pítat, písat, ĩzāć, möć, òbāć, òtĭć*

Bl: *bácĭt, čakulat, dāt, gòjit, ĩskòristit, kĭselit, mĕtnit* 'staviti'; *ĭć, prôć, sĭć* 'sjeći', *sāć*

Po: *dočĕpat, dònĭt, gážat, govórit, ĩst* 'jesti', *izmĭnit, krĭžat, nāpit, òbūć, òtĭć, rĕć, vūć*

- b) bez finalnoga infinitivnog morfema *-ti*:

SR: *káza, küva, píta, poľúbi, sádĭ, žvížda*

Mi: *dòbi, dáva, kúpi, plijês, ùvati*

Bl: *báci, dîza, lòži, nòsi, okrèni, skîni*

Po: *líči, pòsti, svíra, zamòli, žívi*

Razvidno je da su oblici bez finalnoga *-ti* ovjereni u svim istraženim govorima slivanjskoga područja, no ipak su oblici bez finalnoga *-i* češći te je danas situacija identična u slivanjskim i u zažapskim govorima.

4. Slivno ima uopćen nastavak *-u* u 3. l. mn. prezenta glagola IV. vrste, dok je taj nastavak u Zažablju usporedan s nastavkom *-e* (*râdû/râdê*)

Našim je pak istraživanjem dokazano da u slivanjskim govorima ne prevladava nastavak *-û*, nego je većinom potvrđen nastavak *-ê*: *bòrê, dòlazê, nòsê, vòzê, gòjê, smjêdê, ùpâlê, gòvorê, nè volê, brânê* ili supostojanje obaju nastavaka: *òženê/òženû, lòvê/lòvû*. Budući da u Halilovićevoj građi nalazimo samo dva primjera za nastavak *-û* u 3. l. jd. prez. u govoru Slivna Ravnoga; *dj'žû, nòsû*, smatramo da je njegov zaključak neutemeljen. Ipak je vjerojatnije da su ti govori sličniji zažapskim govorima u kojima se izmjenjuju oba nastavka.

ZAKLJUČAK

Iako smo u ovome radu prikazali tek neke od bitnih značajka slivanjskoga govornog tipa, uzimajući prije svega u obzir podatke iz Slivna Ravnoga, Mihalja, Blaca i Podgradine, možemo ustvrditi da se staro stanje izrazito dobro čuva te se osim očite delateralizacije u Podgradini, izostajanja treće jotacije i obezvučenja finalnih samoglasnika u mjesnome govoru Blaca i Podgradine ne nalazi velikih odstupanja u odnosu na Halilovićeve zajedničke značajke. Ipak, najveća previranja u fonologiji i morfologiji zahvatila su mjesne govore Blaca i Podgradine, koji su pod snažnim utjecajem zapadnoga štokavskoga dijalekta. Arhaičnosti se i dandanas uglavnom nalaze u govorima Slivna Ravnoga i Mihalja te ih je potrebno istražiti i zabilježiti na svim razinama (fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj). Time bi se zaokružio opis slivanjskih govora, upotpunila slika istočnohercegovačko-krajiškoga dijalekta te omogućilo sustavnije uspoređivanje s drugim, posebice dodirnim dijalektima. Stoga nam to ostaje za cilj i zadatak naših budućih proučavanja i radova.

Ogled mjesnoga govora Slivna Ravnoga

Sádio bi se kápula, česan, ùndā òvī fázō, bòbica, pa ràšīn, léca – sačivica se zválo, sádio bi se kòmpir, ònī kòji je bīo vrjédan, a kòjī je bio lēn ko što i dànas ìmā svjēta... I dùvān, dóbno si napoménila, níje bílo ko što sà na strúju, súsilo bi se, nízalo bi se špāg i ùndā līs pò līs vākō ga slòži, bèri ga, naníži svē vākō līs, igla je bíla, ùndā nànížēš, ùndā bi se u tòru, u štālan vākō razgřnilo i ùndā bi se tō súsilo u ládu, níje ko sà na strúju, ùnda bi se lēpo kà bi bīlo jùgo, kīša, zími, jesèni, ùndā bi se tō lēpo u kùžīnī, u dimari, tō bi se cjělā fāmīlā i ùndā bi se to demétalo na kòlèno bi se sjělo, ùndā bi vākō ònī līs jèr nè smjěš kàd je bùra, òn bi se lòmio, a kà nè bi bīlo jùga, ùndā bi ga sàmo mǎlo pòštrapō, sàmo mǎlo da pòpustī, sàmo vākō rùkān po kòlènu i lēpo ù nè bàle svézā pa se vòzilo ù Metkoviće, kò kà je bílo nī trupē, nègo ù lāži, vèlikōn trùpi, óde pa òdolēn s trùpōn svē na vèsła ù Metkoviće. Jā znān, ùndā mi bi se žèca ràdovali, càca bi pòkōnī ùndā tèk dònīo jàbūkā přvi pūt, demètājte dùvān, dòbićete jàbūkā, slāžā je od šècera bíla.

Vò, kàko nísan ì dvā, pòkōnī càca òrō i jā bi se dīzala po nòci namirívat, to su se namirívali vòli ùjutro, ìžū òrat i vèčēr je nīma pìpřēmļeno dvā vèta, dvjje bàle, mī bi zváli trāvē, i nī trébā dòk se svānē dvā púta se dīgnit ù trī ùre i u četři nīman dvāman dà lēpo da jèdū, i ùnda kàd òni lēpo jèdū dvā púta dòk se svānē, ùndā i se lēpo nàpojī, dà in se vòda i ònī pìpřēmī ko òrē svòje stvāri, zválo se ònō što se òralo ràlica i ònō okolo vrāta što su vézali jèdan drùgōme tèligi, ùndā ònī što sàstavļā drùgīn dřveton vākō óde jèdan vò, tū je drùgī, tèligi i járam, tō je mēni bílo stvārno, ùndā ko djéte mēni se níje bílo tēško dīgnit kà bi me pòkōnī càca zvāvo, i nísan se ja nīkad nī bòjala, ùndā bi òn lègō kà bi se nàjevo jā bi nā n vākō, izvřnō se, bílo po dvīsta kīlā ù nēmu. Bílo je svèga kròz život, ùndā mī se jèdnē gòdinē přēmā Rábī, ìmāmo devedèsē mǎslīnā je bílo, i téta pòkōnā mēni gòvorī, àjde, ìmala mi se krāva otèlit, i òna gòvorī, krāva ì vò bīo, i òna mēni gòvorī, àjde, gòni, àko ti se slüčājno òtelī, òstavi nū i àjde dòma. I òna se meni lēpo otèlila i òno je sīsalo i svē lēpo. Ja stála tāmō i štā cú sà, ìžēn jā dòma strā me òstavit, i dòšla ja dòma i téta gòvorī, àjde, vrátícemo se nàtrāg, òno sà se otèlilo i do dvā-trī sāta òklēn-dóklen blízu Rábē òn je dòšō nā Slívno, svē poláko. Gòvorī òna kà se ùmorī kò cé nòsi, ù nēmu bílo pedèsē kīlā blízu, e, vèlikō tèle.

Kata Prović (r. 1947.)

LITERATURA

BEBIĆ, JOSIP 1990. *Župa Slivno Ravno*. Split: Crkva u svijetu.

BROZOVIĆ, DALIBOR 1970. O Makarskom primorju kao jednom od središta jezičnohistorijske i dijalekatske konvergencije. *Makarski zbornik*, 1, 381–405.

BROZOVIĆ, DALIBOR 1998. Čakavsko narječje. *Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski Institut filologii Polskiej, 217–231.

BROZOVIĆ, DALIBOR; PAVLE IVIĆ 1988. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.

GLAMUZINA, MARTIN 1996. Demografski aspekti nestajanja starih i stvaranja novih naselja u delti Neretve. *Geoadria*, 1, Zadar, 59–72.

HALILOVIĆ, SENAHID 1996. Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke. *Bosanskohercegovački zbornik*, 7, Sarajevo.

HRASTE, MATE 1959.–1960. Metodologija ispitivanja naših dijalekata. *Jezik*, 8, Zagreb, 71–81.

IVŠIĆ, STJEPAN 1914. *Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja*. *Kovčević za hrvatska i srpska narječja*, knjiga I. Zagreb: JAZU.

JOZIĆ, ŽELJKO 2007. O metodologiji terenskog istraživanja. *Šokačka rič*, 4, Vinkovci, 155–161.

LISAC, JOSIP 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskoga narječja i hrvatski govori torlačkoga narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

VIDOVIĆ, DOMAGOJ 2005. Nacrt za vidonjsku antroponimiju. *Folia onomastica Croatica*, 14, Zagreb, 147–177.

VIDOVIĆ DOMAGOJ 2011. *Antroponimija i toponimija Zažablja*. Doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb.

VIDOVIĆ, DOMAGOJ 2012. Slivanjska naselja i prezimena. *Hrvatski neretvanski zbornik*, 4, Zagreb: Društvo Neretvana i prijatelja Neretve, 128–144.

VIDOVIĆ, DOMAGOJ 2013. Naglasci u govorima i toponimiji Zažablja i Popova. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/1, Zagreb, 155–173.

VIDOVIĆ, MILE 1994. *Župa Vidonje*. Split: Crkva u svijetu.